

TÜRKİYE-YUNANİSTAN NÜFUS MÜBADELESİNDE TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN İSKÂN POLİTİKASI

GÜNER, Zekâi
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

30 Ocak 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Nüfus Mübadelesi Antlaşması, her iki ülkedeki azınlıkları göçmen hâline getiren on yıl sürecek olan döneme resmî bir nitelik kazandırdı. Geniş anlamda bu göçmen sorunu, göçmenlerin nakillerinden, onların gittikleri bölgelerde ekonomik anlamda bütünleşmelerine kadarki süreçte Hükûmetlerin siyasi ve iktisadî adımlar atmasını gerektirmiştir.

Türkiye'de muhacirlerin iskânı ve durumlarının iyileştirilmesi ile ilgilenmek için mevcut tek düzenleyici kurum Osmanlı Muhacirin Müdüriyeti idi. Türk Hükûmeti mübadele sorununun gündeme gelmesi üzerine, Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin kurulmasına 13 Ekim 1923'te karar verdi.

Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından kısa bir süre sonra Türk Hükûmeti, muhacirler ve onlarla ilgili bütün sorunları, merkezi yönetimin özel görevi hâline getirdi. Muhacirlerin sorunlarını çözmek için bakanlık kurmak yoluyla bürokratik bir çözüm yoluna gidilmiştir. Bu tebliğde Türk Hükûmetinin göç ve iskân siyaseti gerek mevcut yazılmış kaynaklardan, daha da önemlisi **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**'ndeki birinci el kaynakların ışığında ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Yunan, Mübadele, göç, iskân.

ABSTRACT

The Inhabiting Policy of the Turkish Republic in the Process of Turkish-Greek Population – Exchange

The Population exchange Treaty signed between Turkey and Greece in 1923 opened an official process lasting ten years, which would make the minorities in both countries become refugees. This refugee problem required some broad steps in the transport and economic integration in the places in which they were moved.

The only organizing association in Turkey was the Otoman Emigrant Directory, which dealt with the inhabitation of the emigrants and the improvement of their positions. The Turkish Government founded the Ministry of Exchange and Inhabiting in October 1923 when the problem of the exchange was added to the agenda.

A short time after the approval of The Lausanne Treaty, the Turkish Government accepted all the problems of the emigrants to be the private duty of the central administration. The Government followed the political path by forming a ministry in which to solve the problems of the emigrants.

In this paper, the emigration and inhabiting policy of the Turkish Government will be studied by examining both the written sources and most importantly the first hand sources of the **The Republican Archive of the Prime Ministry, Turkey**.

Key Words: Turkish, Greek, exchange, emigration, inhabiting.

GİRİŞ

Bu tebliğde, Türkiye ile Yunanistan Devletleri arasında yapılan nüfus mübadelesinde, Türk Devleti'nin Mübadele ve İskân Politikasını çok önemli şekilde etkileyen mübadeleye ilişkin Talimatnâme ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin kuruluşu ve çalışmaları üzerinde durulacaktır.

Lozan görüşmeleri ile Türkiye ile Batılı devletler arasında savaş durumu sona erdirilirken, Türk-Yunan mübadelesi konusu Türkiye delegasyonu reisi İsmet Paşa ve Yunanistan delegasyonu reisi Venezilos'un önerisiyle, bir bağımsız, bir Türk ve bir Yunanlı delegenin yer alacağı, Doktor Nansen'in de danışmanlık yapacağı bir komisyon teşkil edildi. İtalyan delegeşi Montagna'nın başkanlığını yaptığı komisyon 2 Aralık 1922'de toplandı. Bu toplantıda İsmet Paşa ve Türk murahhas heyeti, değişimden Batı Trakya Müslümanlarının ayrı tutulmasını, İstanbul'daki Rumlara da değişimin uygulanmasını ve İstanbul'daki Rum Patrikhanesi'nin de kaldırılmasını istedi. Bu görüş ve isteğe Yunan, Amerikan ve İngiliz delegeleri katılmamışlardır (Arı, 2003: 17, 18).

Türk heyeti, "etablis" deyimiiyle nitelenen Rumların, İstanbul'da kalmalarını onaylarken, Yunanistan'a göç eden ailelerden ayrı olarak Anadolu'da alıkonulan Rum erkeklerin ailelerinin yanına gönderilmesi, ayrıca zorunlu olarak yapılacak değişimin 1923 yılı Mayıs ayına kadar uygulanmasını istemişti. Bu istekler diğer taraflarca da benimsenmiştir. Mübadeleye tabi olacak nüfusun sahip olduğu mülklerin ayrı bir komisyonca ele alınması karara bağlandı. İlk görüşmelerde ortaya çıkan değerlendirmeler başkanın tarafsız olması şartıyla 11 alt komisyon kurulmuştu. Bu komisyonların dördüne Danimarkalı, üçüne Hollandalı, ikisine İsviçreli, birine Norveçli, birine de İsveçli başkanlar seçilmiş, bunlar çalışmalarında Göçmenleri Yerleştirme Komisyonu ile bağlantılı çalışmışlardır (Akgün, 1986: 243).

Lozan'da İsmet Paşa ve Türk delege heyeti, görüşmeleri istedikleri gibi yürütmelerini sağlayacak tam yetki ile donatılmış olarak görüşmelere gönderilmişti. Ayrıca Türk delegelerinin hiçbirisi diploması alanında Yunan meslektaşlarının sahip olduğu deneyim ve birikime sahip değildiler. Konferansın ilk oturumları

karşı tarafın mübadele sorununun çözülmesine öncelik verdiğini ortaya çıkardı. Böylece mübadele sorunu Lord Curzon'un da müdahalesiyle, görüşme masasına Türk heyetinin tahmininden önce geldi.

Lozan öncesinde Türk Hükûmeti, konferansta koşulsuz bir nüfus değişiminden yana tavır takınacağına sinyalini vermişti. Fridtjof Nansen'in İstanbul'da Türk yetkilileri ile görüşmesi sonuçsuz kalmış olsa da Mustafa Kemal Paşa kişisel olarak teklifi onaylamış ve bu fikrin barış konferansına götürülmesini desteklemiştir. Bir dizi resmî belge ile Yunan Hükûmetinin onayını tekrar aldıktan sonra Nansen Raporu'nda "Ankara'daki temsilciliklerle görüşmelerinde birtakım ilerlemeler kaydettiğini" belirtmiştir. Nansen konferansta yaptığı konuşmasında burada temsil edilen bütün hükûmetlerin kendi teklifinden yana olduğunu belirtmiştir (Onur, 2006: 105, 106).

İsmet Paşa, Anadolu'daki barınma yerleri sorununun çözülememesinden dolayı mübadelenin daha sonra yapılmasını istemişse de İstanbul ve İzmir'in zorunlu mübadeleye dâhil edilmesini istemiş, Venezilos ise mübadelenin zorunlu olmasına karşı çıkararak, isteğe bağlı olmasında ısrarcı olmuştur.

Türkiye ile Yunanistan arasında ahali mübadelesinin yapılması iki devlet arasında temel olarak kabul edilmesi sonucu 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ile Yunanistan, mübadeleye dâhil sözleşme ve protokol ile, mübadele anlaşmasını imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre İstanbul ve Batı Trakya hariç olmak kaydıyla Türk topraklarında yerleşmiş Ortodoks dinine mensup Rumlar ile Yunan topraklarına yerleşmiş Türkler 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadeleye tabi tutulacaklardır. Bu kimselerden hiçbiri Türk Hükûmeti'nin izni olmadan Türkiye'ye ya da Yunan Hükûmeti'nin izni olmadan Yunanistan'a dönüp yerleşmeyecekti. Sözleşme 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren göç eden ve göç etmesi gereken gerçek ve tüzel kişileri kapsamaktaydı. 1912 İstanbul Şehremaneti çevresinde 30 Ekim 1918'den evvel yerleşmiş bulunan Rumlarla Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi mübadele edilmeyecektir. 1912 Eylül'ünden itibaren mübadeleye tabi araziden çıkış alan Türkler ve Rumlar da mübadele hükümlerine tâbi olacaktı. İtilâf Devletleri işgalindeki Türk toprakları, barış anlaşmasının, Türkiye Hükûmeti tarafından tasdikini müteakip, diğer devletlerin tasdiki beklenmeden hemen boşaltılacaktı (Bıyıklıoğlu, 1987: 516).

Türkiye Büyük Millet Meclisi delegeleri ile Yunan Hükûmeti delegeleri arasında ahali mübadelesi ve emvâl hakkında Lozan'da imzalanan 30 Ocak 1923 anlaşmasının tatbik biçimini açıklayan ve tanzim eden bir de talimatnâme yayınlanmıştır. İşbu talimatnâme ve eklerinin tetkikine memur olarak Dâhiliye, Maliye, İktisat, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye vekillerinden oluşacak Encümen-i Mahsus-ı Vükela tarafından kararlaştırılan maddelerin İcra Vekilleri Heyeti'nin 17 Temmuz 1923 tarihli toplantısında görüşülerek karnâme yürürlüğe konulmuştur (BCA, 030.18.1.7.25.02; 17.7.1923).

1 Mayıs 1923 tarihinde başlanılacak olan ahali mübadelesi ve emval hakkında Lozan'da imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli anlaşma gereğince; birinci olarak İdari işlerin tanzimi ve mübadeleyi kuvveden fiille çıkaracak esasların tespiti ve ihtilâflı konuların halledilmesine yönelik bir Muhtelit Komisyon'un kurulması kararlaştırılmıştır. İkinci olarak ta iş bu komisyonun kararlarını tatbik ve ceza ve mübadeleye tâbi tutulacak ahalinin muamelelerini ve müracaatlarını kolaylaştırmak için Muhtelit Komisyon'un göstereceği âdette tâli komisyonların oluşturulması sağlanmıştır.

Talimatnâme'nin birinci kısmında kurulacak komisyonlar idari işler ile ilgili olarak Muhtelit Komisyon'un teşkili şu şekilde kararlaştırılmıştır:

Muhtelit Komisyon'da I. Dünya Savaşı'na katılmamış devletler tebasından seçilecek üç üyeden birinin başkanlığında olmak üzere dört Türk üye bulunacak, bu üyelerin biri Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye, ikincisi Dâhiliye, üçüncüsü Evkaf, dördüncüsü Maliye Vekâletlerince seçilerek ve yanlarında Adliye ve İktisad Vekâletlerinden birer müsteşar tayin olunacaktır.

Talimatnâmeye Göre Mübadillerin Kabul ve İskân Mıntıkalarına Gönderilmeleri

Yunanistan iskelelerinden Türkiye hudutlarına gönderilen İslâm muhacirler aslî memleketleri itibarıyla Türkiye'nin hangi yerleşim mıntikasına tayin edilmiş iseler o bölgenin iskelelerine çıkarılacaklardır.

Muhacir/Mübadillerin çıkarılacakları iskelelerde bunların kabul işleri ve sevk işleriyle meşgul olmak üzere en büyük mülkî idarecinin başkanlığında; askerî kumandan veya vekâlet edeceği bir zat, en büyük mal memuru, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdürü veya Hükûmet tabibi ve İktisad Vekâleti'nin en büyük memurlarından oluşan bir komisyon teşkil olunacaktır. İşbu komisyon gelecek ahalinin hüviyet ve evrakını tedkik edecek olup içlerinde anarşist, canî, casus olanları ve millî harekette Yunanlılarla birlikte mücadele etmiş olup Yunanistan'a firar etmiş veya askerî faaliyette bulunanları ayıklayacaktır. Ayrıca muhacirlikle gelmiş olup, bulaşıcı hastalıkları bulunanları ayırarak, kabullerinde mahzur görülmeyenlere kayıtlarıyla kendilerine ayrılan mıntikalara göre vesikaları verilecektir. Kabullerinde mahzur görülenler hudut dışı edilecektir.

Kabullerine karar verilen muhacirlerin tayin olunan mıntikalara sevkleri ve iaşe ve yerleştirilme işleri muhacir ve mültecilerin inanırlılığı hakkında 5 Haziran 1921 tarihli nizamnâme gereğince, muhacir ve mülteci komisyonları marifetiyle yerine getirilecektir.

Muhacirlerin çıkarılacakları iskelelerde lazım gelen sıhhî tedbirler ve karantina hazırlanacaktır.

Her mahalle alabileceği nisbette muhacir sevk edilecek ve komisyon o bölgelerin en büyük mülkiye memuruna ve sıhhiye müdüriyetlerine telgrafla bilgi verecektir.

Sevk yollarının tayin ve tercihi, harcama, mevsim, muhacirlerin sağlık durumları, tesisatı, dikkate alınmak şartıyla her iskelede bulunacak Muhacir ve Mülteci Komisyonları'nın takdirine terk olunmuştur. Sevk yollarına göre yollarda muhtaç olan muhacirlerin işlerinin temini ve menzillere göre sağlık tedbirlerinin yerine getirilmesi zikredilen komisyonların vazife ve mesuliyetindedir.

Türkiye'de yerleşmelerine izin verilmeyenler bağlı buldukları memlekete iade edilecektir.

Servet sahibi olup Hükûmet'ten hiçbir surette yardım talep etmeyenler Türk iseler serbest bırakılacak ve kendi imkânları ile memlekette yerleşeceklerdir.

Türk olmayan, Hükûmetin göstereceği mıntıkada yerleşmeyi kabule mecbur olup, kabul etmeyenler huduttan ihraç olunacaktır.

Muhtaç muhacirlerden Hükûmet'in kabul ettiği mıntıkaya gitmeyenler veya ellerindeki vesikalarla belirlenen mıntikalara gitmeyenler muhacirlik hakkından düşmüş olacaklardır.

Muhacir ve Mülteci Komisyonları'nın verdiği vesikalarda gösterilen mıntikanın dışına gitmek isteyen muhacirlerin gidişlerine muhalefet etmeyen Muavenet-i İctimaiye ve zabıta memurları sorumlu tutulacaktır. Aksine hareket edenler haklarında kanunî takibat icra edilecektir.

Sorumlu Mülki memurlar ve Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdürleri kendi hudutlarına girecek muhacir kabilelerinin sevk, işe, sağlık ve yerleşiminden mesuldürler. Muhacir yerleştirilecek meskenler hakkında devamlı tedkikatta bulunulacak ve işbu binalardan başka fevkalâde ihtiyaç hâlinde geçici yerleşim için kendi bölgesindeki binalar ve meskenler hakkında bilgi toplanacaktır.

Gideceği mahalli açıklayan vesikaya sahip olmayan muhacirler merkez misafirhanelerde alıkonulup işbu muhacir hangi kabul kapısından geçmiş ise oradaki komisyondan bilgi istenecektir. Alınacak cevap talimatname hükümlerine uygun ise o muhacir derhal münasip bir yerde iskân edilecektir.

Hükûmetçe naklonulacak muhacirlerin eşyasından beş nüfusa kadar aileler için (25) kilo, beş nüfustan fazla olanlar için (500) kilo ve bilinmeyen nüfus için (100) kiloya kadar olanların nakliye ücreti Hükûmet ve üst tarafı kendisine ait olacaktır. Bu hususta askerî ve mümkün olan bütün nakil vasıtalarından yararlanılacaktır.

Gelen ahali dağlık veya sahil ahalisinden olmalarına göre araziye yerleşecek: çiftçi, bağcı, tütüncü, zanaatkâr gibi vasıflara uygun bölgelerde yerleşmede muvafakat aranacaktır. Yunanistan'dan mübadele neticesinde gelen ahalinin bir

an evvel memleketimizde üretici hâline geçmesi lüzumlu olmakla birlikte büyük çoğunluk köylerde yerleşime itina edilecektir.

Mübadele suretiyle gelen muhacirler taşınabilir mallarıyla yerleştirilecektir.

Ziraat Bankalarınca birbirlerine kefil olmaları suretiyle bütün muhacirlere borç verilerek üretici hale getirilmeleri sağlanacaktır.

Herhangi bir Türk kasaba ve köyünde lisan ve âdetleri başka diğer bir ırka mensup muhacirlerin miktarı % 20'yi asla geçmeyecektir.

Yunanistan'dan mübadeleye tâbi ahalinin miktarı kesinlikle belli değil ise de, kabulü gerektiren mıntıklar, işbu talimatnameye bağlı (2) numaralı cetvelde gösterilmiştir (BCA, 030.18.1.7.25.02).

Yukarıdaki talimatnameye bağlılığını araştırmak üzere kurulan Vekiller Encümeni tarafından kararlaştırılan 8 madde ile, Mübadele fasılları, Başvekil, Dâhiliye Vekili, Maliye Vekili, Müdafaa-i Milliye Vekili, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekillerinden oluşan bir Encümen-i Mahsus-ı Vükelâ tarafından yerine getirilecektir. Mübadele talimatnamesinin ileride esaslar dairesinde değişiklik yapılması mümkün olabileceği ifade edilmiştir (BCA, 030.18.1.7.25.05).

Bu mübadele talimatnamesinin yürürlüğe girmesinden başlamak üzere bir ay içinde Muhtelit (Karma) Mübadele Komisyonu kurulacaktı. Komisyon göç işine nezaret etmek, emval-i menkule ve gayr-ı emval-i menkuleyi tasfiye etmekle mükellefi. Tasfiye edilecek mallara, haklara ve menfaatlere ilişkin tüm itirazlar muhtelit komisyon tarafından kesin olarak hükme bağlanacaktı. Komisyon taşınmaz mallara değer biçecek ve bu değerler karşılığında, göç ettiği ülkede kendisinin bıraktığı eşdeğerde gayr-ı menkul verilecekti. Türkiye ve Yunanistan terk edilen malları denkleştirecekti. Muhtelit Komisyon'un masraflarını ilgili iki Hükümet ödeyecekti.

Türk ve Rum ahalinin “zorunlu” olarak karşılıklı göçe tabi tutulması konuyu hem teoride hem de uygulamada kesin bir niteliğe sokmuş oldu. Göçü kolaylaştıran uygulamayı hızlandıran bir etken oldu.

Mübadele Anlaşması'nın ikinci maddesi gereğince oluşturulacak olan Muhtelit Mübadele Komisyonu Başkanlığına Doktor Tevfik Rüşdi Bey getirilmiştir. Üyeliklerine Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nden Erzincan Mebusu Hamdi Bey, Maliye Vekâleti'nden Maliye Müfettişi İhsan Bey, Evkâf Vekâleti'nden Sinaeddin Bey (BCA, 030.10/123.872.17), Hariciye Vekâleti namına Haydar Bey, İktisat Vekâleti'nden Harun Bey'ler seçilerek Encümen-i Vükelâ'nın 6 Ekim 1923 tarihli toplantısında karara bağlanmıştır (BCA, 030.10/123.873.17).

Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Kuruluşu ve Uygulamaları

Mübadillerin iskân edilebilmelerinin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi için hususî bir teşkilâta ihtiyaç vardı. Millî Mücadele döneminde göçmen işlerini, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'ne bağlı olan Muhacirin Müdüriyeti yürütüyordu. Millî Mücadele'nin sonunda göçmen sorunları Nafia, Maliye, Dâhiliye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletlerine bağlı kuruluşlar tarafından yürütülmeye çalışılıyordu. Fakat göçmen işlerini koordine eden bir kuruluş olmadığından iskân faaliyetleri aksıyordu (İpek, 2000: 35).

Lozan Konferansı toplanmadan önce, Ankara'da Hükûmet tarafından, göç ve göçmen sorunlarının çözümünde yetersiz kalınması ve yaşanan diğer olumsuz hadiselerin ortadan kaldırılması için bir vekâletin kurulması gündeme geldi. Bu konuda daha önce verilen İmar Vekâleti kurulması hakkında tasarı yerine "İmar ve Mübadele-i Ahâlî Müdüriyet-i Umumîsi" adı altında bir genel müdürlük kurulmasına, bu müdürlüğün "İmar" ve "Mübadele" adı altında iki müdüriyete ayrılması, genel müdürlükte her vekâletten bir üyenin bulunması ve genel müdürlüğün İcra Vekilleri Başkanlığı'na bağlı olmasına karar verilmiştir (Erdal, 2006: 101).

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, Müdafaa-i Milliye, Nâfia ve İktisat ile Hariciye, Dâhiliye ve Maliye Vekâletlerinden birer temsilci bulunacak olan bu müdürlükler mübadillerin yerleştirilecekleri yerlere taşınmaları, mallarının durumları, sağlık ve beslenme olmak üzere bütün sorunlarıyla ilgilenme, şimendifer ve vapur kumpanyalarından faydalanma, ayrıca mübadillerin üretici konumuna getirilmesi gibi her türlü kolaylığı sağlamakla mükellefti (TBMM ZC, 1961: 630-637).

Vekâlet'in kurulması ile ilgili olarak hazırlıklar devam ederken Anadolu'da yaşanan sorunları yerinde gören Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey tarafından 23 Ağustos 1923 tarihli "İmar Vekâleti'nin Teşkili Hakkında" kanun teklifini meclise sunmuş, fakat bu teklif red olunmuştu (TBMM ZC, 1961: 295-332). Ancak Tunalı Hilmi Bey'in vekâletinin kurulması ile ilgili olarak ısrarlı teklifi Recep Bey ve Mustafa Necati Bey'in desteğiyle tekrar gündeme gelmiş, uzun süren tartışmalar sonrası yapılan oylama ile konu Kanun-ı Esasî Encümeni'ne sevk edilmiştir. Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in Vekâlet'in kurulması ile ilgili teklifi Saruhan Mebusu Reşat Bey ve 132 arkadaşının desteğiyle 13 Ekim 1923 tarihinde kabul edilmiştir (TBMM ZC, 1961: 427).

Vekâlet'in kurulması hakkında Kanun Layihası 23 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nin imzasına açılmıştır. Kanunun birinci maddesinde 13 Teşrin-i Evvel 1923 tarihinde teşkil olunan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin 1923 senesi için 6.125.277.50 guruş tahsisat ayrıldığı ve

son maddesinde, iş bu kanunun icrasına Mübadele, İmar ve İskân ve Maliye Vekillerinin memur oldukları yazılmıştır (BCA, 030.18.01.01/7.38.10).

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kuruluş kanununun çıkmasından sonra, kimin vekâletin başına geleceği konusu gündeme gelmiş olup, İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey, mecliste yapılan oylamada 165 oyun 158'ini alarak 20 Ekim 1923 tarihinde vekil seçilmiştir. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fethi Bey konu ile doğrudan ilgili olarak Atina'da bulunan Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Heyeti Başkanı Tevfik Rüşdi Bey'e; Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin teşkil edildiğini ve Vekâlete İzmir Mebusu Necati Beyefendi'nin seçildiğini bildirmiştir (BCA, 030.10.123.874.32).

Mustafa Necati Bey'in vekil olarak atanması sonrası teşkilât müdürlüklerine atamalar yapılmıştır. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Muhacirîn Şubesi Müdüriyeti'ne: Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi İstihbarat Müdürü Veli Necdet Bey, Muavenet-i İctimaiye Umumiyesi Tedkikat Şubesi memuru Talat, Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi Evrak Müdürü Hayri Beylerin atanmaları Başvekâlete sunulmuştur (BCA, 030.11.1.1.1.3). Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Müfettişliğine, İskân Şubesi Müdürü Hayri Bey'in tayini yapılmıştır (BCA, 030.11.1.1.2). İaşe Şubesi Müdüriyetine (6.000) gurus maaşla Levazım Kaymakamlığından emekli Ragıp Bey; İstanbul Mıntıkası İmar İskân Müdüriyetine (6.000) gurus maaşla Erkân-ı Harbiye Mirlivalığından emekli Çengelköylü Arif Bey; İzmir mıntıkası İmar İskân Müdüriyetine (6.000) gurus maaşla Erkân-ı Harbiye Mirlivalığından emekli İhsan Paşa, Samsun mıntıkası İmar ve İskân Müdüriyetine (5.000) gurus maaşla Yüzbaşı Mehmet Rifat Bey; Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Müsteşarlığı'na (10.000) gurus Erkân-ı Harbiye Miralaylarından Ömer Lütfi Bey'in atama yazıları Başvekâlete yazılmıştır (BCA, 030.11.1.1.3.8).

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, mübadillerin yerleştirilebilmesi ve işlemlerinin yürütülebilmesi için 1923 yılının Kasım ayında "İaşe", "Misafirhane", "İskân ve İmar Komisyonları'nın Teşkili ve Vazifelerine Ait Talimatnâme" olmak üzere üç talimatnâme yayımlanmıştır (İskân Tarihçesi, 1932; 19-22). İaşe talimatnamesinde belirtilen iki aylık sürenin yetersiz olacağı düşüncesiyle yapılan itirazlar sonucunda, bu süre, mübadeleye tâbi ahaliden muhtaç durumda oldukları belirlenenlerin müstahsil durumuna gelinceye kadar ve öksüz, dul, yetim, kimsesiz kadınlar ile düşkünlerin yurt ve Darülaceze'ye sevk işlemine kadar iaşe almaya devam etmeleri şeklinde 22 Nisan 1924 tarihli ek kanun ile değişiklik yapılmıştır (TBMM ZC, Devre II, İctima I, C III Ankara; 171; Erdal, 2006: III)

Vekâletin bünyesinde Mübadele ve İskân Genel Müdürlüğü ile İmar Genel Müdürlüğü kuruldu. İskân Müdüriyeti'nin görevi; iskân ile ilgili projeleri ve

tâlimatları tanzim etmek ve genel müdürlüğün talimatlarını şubeleri vasıtasıyla yerine getirmek, mübadillerin işlemleri ve sorunları dâhilinde askerî ve mülkî erkanla haberleşmeyi sağlamak, onları üretici durumuna getirebilmek için ziraî, iktisadî sahaları tespit etmek, iaşe, nakliyat, ziraat araç ve gereçlerini sağlamak ve sağlık işlerini takip etmekte.

İmar Müdüriyeti'nin görev ve yetkileri şunlardı; tahrip ve harap olmuş belde, kasaba ve köylerin imar ve inşaat işlerini yürütmek, ahalinin ziraî, sınaî ve ticarî teşebbüsâtı ile gelişmelerini sağlamak bu hususlarla ilgili hesap işlerini kaydedip yürütmekti (**TBMM ZC.Devre II, c. II, Ankara. Tarihsiz, s.621, 664; İpek, 2000:36.**)

Vekâlet, mübadillerin yerleştirilmesi açısından iskân mıntıkası adı verilen 4 bölgeye ayrıldı. İmar ve İskân mıntuka müdürlüklerinin görevleri ise, mıntuka dâhilindeki mübadillerin her türlü sorunlarını çözmek, yerleştirilecek meskenleri tamir etmek, yeni yerleşim merkezleri oluşturmak, mübadilleri üretici konuma getirebilmek için tohum, alet ve edevat vermek suretiyle yardımda bulunacaktı. 29 Kasım 1923 tarihli hususî kanun gereği Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin yayımlayacağı talimatlarda belirtilen işleri yapmak üzere tüm vilâyet ve kazalarda birer İskân ve İmar Komisyonu teşkil edilmiştir (İpek, 2000: 37).

Mübadele ile Türkiye'ye gelecek her aileye verilecek toprak büyüklüğünün yanında, bu toprak üzerinde hangi üretim faaliyetlerine ne ölçüde toprak verileceğinin ve hangi hayvancılık faaliyetinin yapılacağına ortaya konulması zorunlu görülmekte idi. Mübadiller, mübadele anlaşması gereği Rumlar'ın terk ettikleri yerlere iskân edileceklerdi. Bu iskân faaliyetinde takip edilen genel strateji, göçmenlerin terk ettikleri yerlerdeki iklim ve hayat şartlarına uygun iskân mahallerine göndermek ve en kısa zamanda tüketici bir toplum olmaktan uzaklaştırıp üretici hâle getirilmeleri amaçlanmıştır. Anadolu'da yerleşim bölgelerinde ne kadar yerleşime uygun alan var, buralara ne kadar mübadil yerleştirilebilir gibi istatistiki bilgilere acilen ihtiyaç duyulmaktaydı.

Lozan Konferansı'nın tamamlanmasından bir hafta önce, 17 Temmuz 1923'te İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi'ne göre Anadolu sekiz iskân mıntikasına ayrılmıştı. (Mübadeleden Gelecek Ahali İskân Mıntıklarına Aid 2 Numaralı Cedvel) İskân mıntıkları ve buralara yerleştirilecek mübadillerin nüfusu ve geldikleri yerler ve yaptıkları işleri itibarıyla dağılımları aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi düzenlenmiştir (**BCA, 030.18.1.7.25.02 (Belge ekinde bulunmayan cedvel: İskân Tarihçesi, İstanbul 1932, Hamit Matbaası. s. 18'de mevcuttur).**

TABLO 1**İskân Cetveli**

GELİNER BÖLGE	TÜTÜNCÜ	ÇİFTÇİ	BAĞCI-ZEYTİNCİ	TOPLAM	İSKÂN EDİLEN BÖLGE
Drama ve Kavala	30.000			30.000	Samsun
Serez (Siroz)	20.000	15.000	5.000	40.000	Adana
Kozana, Nasiliç, Kesriye, Grebene	2.500	15.000	5.000	22.500	Malatya
Kayalar, Vodine, Katrin, Alasonya, Langada, Demirci	3.500	25.000	15.000	43.500	Amasya Tokat Sivas
Drama, Kavala, Selânik	4.000	20.000	40.000	64.000	Manisa, İzmir Menteşe Denizli
Kesendre, Sarisa, Avrathisar, Nevrokop	20.000	55.000	15.000	90.000	Çatalca Tekirdağ
Preveze, Yanya	15.000	40.000		55.000	Antalya, Silifke
Midilli, Girit ve Diğerleri	30.000	30.000	20.000	50.000	Ayvalık, Edremit, Mersin, Adalar
Toplam	95.000	200.000	100.000	395.000	

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti daha sonra ihtiyaca binaen sekiz iskân mıntikasını, on'a çıkardı. Bu iskân alanları şu şekilde düzenlendi (Arı, 2003: 50-52):

1. Alan: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Trabzon, Amasya, Çorum, Tokat.

2. Alan: Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale.

3. Alan: Balıkesir.

4. Alan: İzmir, Manisa, Aydın, Mentеше, Afyon.

5. Alan: Bursa.

6. Alan: İstanbul, Çatalca, Zonguldak.

7. Alan: İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya.

8. Alan: Antalya, Isparta, Burdur.

9. Alan: Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir.

10. Alan: Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntap, Maraş.

Cevat Geray'ın Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü'nün istatistik servislerine dayanarak verdiği cedvellerde 1923 yılında 196.420, 1924 yılında 208.886 mübadilin memleketimize geldikleri belirtilmektedir. 1923 ve 1924 yıllarında Türkiye'ye gelen "mübadil" veya "göçmen" olarak gelenlerin sayısında artış yıllık ortalamaların altı yedi misline çıkmıştır. Türk-Yunan mübadelesi sonrası 1923-1933 yılları arasında ülkemize Yunanistan'dan gelen mübadil sayısı 384.000 olarak gösterilmektedir (Geray, 1962; 7, 8, 11).

Bu mübadele sürecinde bazı olumsuzluklar da yaşanmıştır.

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne atanan Mustafa Necati Bey, yalnızca dört buçuk ay bu görevde kalabildi. Mustafa Necati Bey'den sonra Vekâlet'e sadece birkaç aylığına (6 Mart 1924-7 Temmuz 1924) Mustafa Celâl Bey görevlendirildi. Son vekil olarak (7 Temmuz 1924-5 Kasım 1924) Refet Bey oldu. Vekâlet'in yürüttüğü faaliyetin verimsizliği bazen kendisi tarafından da belirtilmiştir. Refet Bey TBMM'de yaptığı konuşmalarının birinde, vekâletin sürekli olarak el değiştirmesinin etkili işleyişi kesinlikle engellediğini ifade etmiştir (Onur, 2006: 228). Ayrıca Vekâlet memurlarının ihtisas sahibi olmayıp diğer vekâlet memurlarından oluşması, mahalli memurlarla vekâlet memurları arasında sağlıklı bir diyalogun kurulamaması, vilâyet memurları ile vekâletin mıntika memurları arasında yetki çekişmesi gibi sebeplerden dolayı Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nden istenilen başarı sağlanamamıştır. Valiler, göçmen ve iskân tamimlerinden habersiz kalıyorlardı. Valiler Hükûmet'in otoritesini ve kuvvetini temsil etmekteydi. Doğrudan sorumlu olmadıklarından mübadele işlerine karşı

kayıtsız kalabiliyorlardı (İpek, 2000: 38; **TBMM ZC Devre II**, C.10 s. 45'ten naklen).

Bu nüfus mübadelesinin en önemli problemlerinden biri de, mübadillerin gittikleri bölgelerde yaşadıkları uyum konusu olmuştur. Geldikleri yerlerde mal varlıklarını bırakan, zengin olan, büyük çiftliklere sahip olan mübadillere verilen toprak, bahçe ve evlerin tam karşılığının verilmemesi uyum süresini olumsuz etkilemiştir. Gelen mübadillerin yerleşmesini güçleştiren en önemli sorunlardan biri de, terk edilmiş mülklerin durumuydu. Rumlar tarafından terk edilmiş ve mübadillere ayrılan birçok ev ve iş yeri mübadillerin gelişinden önce o bölgede oturan insanlar tarafından işgal edildi. Bu durumlarda Hükümet yetkililerinin durumunu zora sokmuştur.

SONUÇ

Mübadele uygulamasının sonucunda, Türkiye'ye gelen yarım milyona yakın mübadilin son derece güç koşullar altındaki yolculuğu, beslenmesi, terk ettikleri topraklardaki sosyal ve ekonomik yaşantılarına uygun yerleşim bölgelerinin belirlenmesi, yerleştirilmeleri, üretici hale getirilmeleri, ziraî kredi ve araç gereç yönüyle zenginleştirilmeleri çok çetin ve kapsamlı meselelerdi. Bu göç olayı çok yoğun bilgi ve beceriyi gerektirmekteydi. Zorunlu göç, yalnızca göç eden insanlara değil, göç edilen yeni topluma da büyük bir ekonomik yük getirmekteydi. Bu sıkıntıları yalnızca göç edenler değil, göç edilen ortamın yerli insanları da yaşamışlardır.

Mübadele ile birlikte, Türkiye'nin toplumsal yapısında değişimin yanında, ekonomik yapıda da yoğun bir değişim yaşanmaya başlanmıştı. Yoğun göçün yaşandığı bölgeler olarak, Ege, Marmara ve Karadeniz'de üretim, ticaret ve hizmet sektörlerinde yeniden bir yapılanma türü oluşmaya başlamıştı. Bunun sebebi de yoğun nüfus hareketleri ve değişim olmaktaydı. Bu değişimi yalnızca siyasal yönüyle değil, nitelik açısından değerlendirmek lâzımdır. Yunanistan'dan gelen mübadiller, hem tarım sektöründe hem de küçük sanayi konusunda önemli bilgi ve becerilerini Türkiye'ye aktarmışlardır. Özellikle İzmir ve Samsun çevresine yerleştirilen tütüncü mübadiller tütüncülük konusunda kısa sürede üretici konumuna gelerek bölge ve ülke ekonomisine çok önemli katkıda bulunmaya başlamışlardır.

Lozan Anlaşması'nın onaylanmasından kısa bir süre sonra Türk Hükümeti, mübadiller ve onlarla ilgili bütün sorunların halledilmesinde, merkezi yönetimi sorumlu tutarak konu ile özel ilgilenmek üzere, bakanlık kurmak suretiyle bürokratik bir iskân politikasını tercih etmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA 030.18.1.7.25.02, 17.7.1923 tarihli Kararnâme.

BCA 030.10.123.874.32 Fethi Bey'in 24.10.1923 tarihli telgrafı ve Fransızca nüshası.

BCA 030.10/123.872.17 8 Ağustos 1923 tarihli Unur-ı Seriyeye ve Evkâf Vekilinin yazısı.

BCA 030.10/123.873.17 6 Ekim 1923 Hariciye Vekâletine gönderilen tezkereye cevap.

BCA 030.11.1.1.1.2 5 Kasım 1923 tarihli Başvekil İsmet Bey'in yazısı.

BCA 030.11.1.1.1.3 2 Kasım 1923 tarihli TC.Başvekâlete atama yazısı.

BCA 030.11.1.1.3.8 12 Kasım 1923 Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey'in atama teklifleri.

BCA 030.18.01.01/7.38.10 Kanun Layihası.

BCA 030.18.1.7.25.02 Mübadillerin Kabul ve Bölgeye Sevk İşlemleri.

BCA 030.18.1.7.25.05 Encümen-i Mahsusa-i Vükelâ Kararları.

2. Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

3. Araştırma ve İncelemeler

Akgün, Seçil,(1986), “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu” **III. Askerî Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri**, Ankara.

Arı, Kemal, (2003), **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)** İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 27.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, (1987), **Trakya'da Millî Mücadele**, I. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Erdal, İbrahim, (2006), **Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)**, İstanbul: Kültür Sanat Yayınları.

Geray, Cevat, (1962), **Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961)**, Ankara.

İpek, Nedim, (2000), **Mübadele ve Samsun**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

İskân Tarihçesi,(1932), İstanbul: Hamit Matbaası.

Onur Yıldırım, (2006), **Diplomasi ve Göç, Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.